

ความสัมพันธ์พระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครองไทย*

RELATION OF BUDDHISM AND THAI POLITICS AND GOVERNMENT

พระมหาเอกกวิน ปิยวิโร (อะซิม)

Phramaha Ekkawin Piyaweero (Asim)

พระมหานาวิน ภทรตนดิเมธี (อรุณรัตน์)

Phramaha Navin Bhaddharatantimedhi (Arunrat)

พระครูวินัยธรธัชัฐ สุวฑฺฒโน (สุขพานิช)

PhrakhruvinaiTHON Athit Suwaddho (Sookpanich)

สิทธิพงษ์ สิทธิภัทรประภา

Sitthipong Sitthiphataraprabha

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมมาศกรราช

Mahamakut Buddhist University Srithammasokrat Campus, Thailand

E-mail: ekkawin.piy@mbu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครองในสมัยพุทธกาลและความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครองไทยในปัจจุบัน โดยต้องการแสวงหาคำตอบข้อคำถามว่า ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครองสมัยพุทธกาลเป็นอย่างไร และความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครองไทยในปัจจุบันเป็นอย่างไร พบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับรัฐในสมัยพุทธกาลความสัมพันธ์กันทั้งในส่วนศาสนธรรมและศาสนบุคคล โดยรัฐมีบทบาทต่อประชาชนคือการจัดการบริหารการปกครองให้ประกอบชอบด้วยธรรมจัดสรรผลประโยชน์และทรัพยากรของชาติให้ประชาชนได้เข้าถึงอย่างเสมอภาค เป็นต้น และรัฐก็มีหน้าที่พันธกิจต่อพระพุทธศาสนาในการให้การอุปถัมภ์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาและบรรพชิตให้สามารถประพฤติปฏิบัติธรรมรวมถึงประกาศพระศาสนาได้โดยสะดวก อีกทั้งผู้ปกครองจะต้องมีหลักพุทธธรรมมาภิบาลใช้เป็นหลักในการปกครองในส่วนพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักธรรมสำหรับการปกครองไว้เพื่อเป็นแนวทางให้ผู้ปกครองตลอดจนประชาชนทั่วไปได้มีหลักในการประพฤติปฏิบัติ ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนาและการเมืองการปกครองไทยในปัจจุบัน มีความเกี่ยวเนื่องกัน โดยรัฐสนับสนุนส่งเสริมพระพุทธศาสนาผ่านนโยบายหรือโครงการต่าง ๆ เช่น หลัก “บวร”

* Received 9 January 2023; Revised 26 January 2023; Accepted 30 January 2023

บ้าน วัด โรงเรียน เพื่อให้ประชาชนทุกภาคส่วนซึมซับหลักพระธรรมคำสอนมาเป็นหลักในการดำรงชีวิตปฏิบัติหน้าที่ของตนไปตามทำนองคลองธรรม ในส่วนของคณะสงฆ์ก็มีบทบาทเผยแผ่พระสัทธรรมคำสอนโดยสอดคล้องต่อการเมืองการปกครองไทยในปัจจุบันคือการปกครองในระบบประชาธิปไตย โดยมหัพภาคทั้งฝ่ายศาสนจักรคือพระพุทธศาสนาทั้งฝ่ายอาณาจักร คือระบอบการปกครองไทยมีเป้าประสงค์ให้ประชาชนเป็นพลเมืองที่ดีตามหลักพระศาสนา

คำสำคัญ: ความสัมพันธ์, พระพุทธศาสนา, การเมืองการปกครองไทย

Abstract

The purpose of this academic article is to explain the relationship between Buddhism and political and governance in the Buddha's era and the relationship between Buddhism and Thai politics and government in the present. by wanting to seek answers to the question that What is the relationship between Buddhism and politics during the Buddha's era? and what is the relationship between Buddhism and Thai government politics at present? In which the state has a role to play with the people, namely managing the administration to be fair, allocating national benefits and resources for people to have equal access, etc., and the state has a mission to Buddhism in providing patronage and promotion Ordained monks to be able to practice Dharma, including preaching the religion with ease. In addition, the rulers must have the principles of good governance used as the basis for their administration. in Buddhism The Lord Buddha expounded the Dharma principles for government as a guideline for parents as well as the general public to have principles in their conduct. As for the relationship between Buddhism and Thai government politics at present have mutual support The government supports and promotes Buddhism through various policies or projects, such as the principle of “Boworn”, houses, temples, and schools, so that people from all sectors can absorb the teachings of the Dhamma as a basis for living and performing their duties in a sanctioned manner. On the part of the Sangha, it plays a role in disseminating the teachings of the True Doctrine in line with the current Thai political and governance system, which is a democratic system of government. Overall, both the Church side is Buddhism and the Kingdom side. That is, the Thai government aims to make the people good citizens according to religious principles.

Keywords: Relationship, Buddhism, Thai Government Politics

บทนำ

บทบาทหรือหน้าที่ของศาสนาแต่ละศาสนาคือการที่ผู้นำทางศาสนานำหลักพระธรรมคำสอนในทางศาสนาไปอบรมสั่งสอนขัดเกลาประชาชนคือศาสนิกของแต่ละศาสนาให้มีความประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดีมีศีลธรรมตามครรลองของแต่ละศาสนาและเป็นคนดีของสังคมภายใต้ระเบียบหรือกฎหมายของสังคมนั้น ๆ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2537) ด้วยเหตุดังกล่าวนี้จึงทำให้ศาสนาต่าง ๆ มีส่วนเกี่ยวข้องกับบริบททางสังคมตลอดจนถึงการเมืองการปกครอง

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักของสังคมไทย กล่าวคือ จากข้อมูลกรมการปกครอง ณ วันที่ 31 ธันวาคม 2564 ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่มีสัดส่วนของประชากรชาวไทยนับถือมากที่สุดร้อยละ 92.52 % รองลงมาคือศาสนาอิสลาม มีสัดส่วนประชากรนับถือร้อยละ 5.41 % และศาสนาคริสต์มีสัดส่วนประชากรที่นับถือร้อยละ 1.21 % (ศูนย์ข้อมูลกลางทางด้านศาสนา, 2564) ด้วยสัดส่วนศาสนิกผู้นับถือพระพุทธศาสนาซึ่งมากกว่าศาสนาอื่น ๆ ในประเทศไทย จึงส่งผลให้พระพุทธศาสนามีบทบาทความสัมพันธ์กับสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันในทุกมิติ ไม่ว่าจะเป็นมิติทางด้านผู้นำทางจิตวิญญาณ ได้แก่การทำอบรมศีลธรรมให้แก่ประชาชน ด้านการศึกษาในอดีต ด้านวัฒนธรรมและประเพณี (กาญจนาณัฐ ประชาตุ, 2559)

ในขณะเดียวกันกับทางฝ่ายอาณาจักรมีภาระหน้าที่การจัดการปกครองเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชาชนมีความจำเป็นในการอาศัยหลักพระธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเพื่อกล่อมเกล่าประชาชนให้เป็นประชากรที่มีความประพฤติดีเป็นประชากรที่มีคุณภาพตามหลักพระศาสนาอันจะนำมาซึ่งความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคมและเมื่อประชากรในชาติมีคุณภาพเต็มเปี่ยมด้วยศักยภาพ ก็สามารถกลายเป็นพลังสำคัญของรัฐในอันที่จะพัฒนาประเทศชาติให้มีความเจริญรุ่งเรืองต่อไป ในขณะเดียวกันกับผู้ปกครองเองก็ต้องอาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการขับเคลื่อนทางการเมืองการปกครอง เช่น หลักความซื่อสัตย์สุจริตหลักอภิธานิธรรมเป็นต้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2537)

นอกจากนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับรัฐหรือการเมืองการปกครองไทยในส่วนบทบาทของพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้นำทางศาสนานั้น มีบทบาทความสัมพันธ์ที่สำคัญดังต่อไปนี้ (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิธิบุญยกร), 2557)

1. บทบาทความสัมพันธ์ในฐานะผู้ขัดความขัดแย้งของสังคมโดยหลักพุทธสันติวิธี ซึ่งบทบาทของพระสงฆ์ประเด็นดังกล่าวนี้ มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับนโยบายเสริมสร้างความปรองดองให้เกิดขึ้นแก่สังคมไทยในทุกภาคส่วนเพื่อยุติปัญหาหรือลดความ

แตกแยกขัดแย้งและความรุนแรงของผู้คนในสังคมด้วยการฟื้นฟูหลักศีลธรรมและจริยธรรมทางศาสนา

2. บทบาทความสัมพันธ์ของพระสงฆ์ในการชี้แนะและชี้นำทางการเมือง ซึ่งในบริบทของการชี้นำหรือแนะนำทางการเมืองนี้ ได้แก่การนำหลักพุทธธรรมมาภิบาลไปส่งเสริมการเมืองการปกครองที่ดีนั่นเอง

3. บทบาทความสัมพันธ์ของพระสงฆ์ในการพัฒนาพลเมืองของรัฐตามวิถีทางประชาธิปไตย โดยที่วิถีทางประชาธิปไตยนั้นเชื่อว่า การปกครองระบอบประชาธิปไตยที่ดีจำเป็นหรือต้องการพลังในการขับเคลื่อนเริ่มต้นจากการมีพลเมืองที่ดี และพระสงฆ์ได้ทำหน้าที่เติมเต็มในอันช่วยรัฐสร้างคนดีมีศีลธรรมตลอดจนหลักธรรมในการอยู่ร่วมกันทางสังคม เช่น หลักสุจริตธรรม หลักสันติธรรม หลักเมตตาธรรม หลักการวธธรรม เป็นต้น

4. บทบาทความสัมพันธ์ของพระสงฆ์ในการใช้สิทธิวิพากษ์วิจารณ์ทางการเมืองและนโยบายของรัฐบาล ซึ่งในการวิพากษ์วิจารณ์นี้ บทบาททางศาสนธรรมต้องเน้นเรื่องหลักสุจริตธรรม โดยเฉพาะวจีสจจริต หลักขันติธรรม ใช้ความอดทนในการรับฟังความคิดเห็นข้อเท็จจริงที่แตกต่างกัน และทักษะในการสื่อสาร เป็นต้น

5. บทบาทความสัมพันธ์ของพระสงฆ์ในการชุมนุมเพื่อเรียกร้องสิทธิความต้องการทางการเมือง ซึ่งในประเด็นการชุมนุมประท้วงนี้ ตามพระธรรมวินัยและรัฐธรรมนูญเปิดโอกาสให้พระสงฆ์สามารถดำเนินการประกาศคว่ำบาตรอำนาจรัฐและนักการเมืองตั้งแต่ระดับท้องถิ่นจนกระทั่งถึงระดับประเทศด้วยมติของคณะสงฆ์ได้ แต่กระนั้นคณะสงฆ์ก็พึงระวังให้การดำเนินกิจกรรมอยู่ในสมณวิสัยและสอดคล้องกับสมณสาธูป

6. บทบาทความสัมพันธ์ของพระสงฆ์ในการใช้สิทธิเลือกตั้งนักการเมืองในอนาคต ซึ่งเป็นไปตามเงื่อนไขที่สอดคล้องกับพระพุทธศาสนา เช่น การดำเนินการนโยบายของรัฐที่เป็นปฏิปักษ์ต่อพระพุทธศาสนา คณะสงฆ์ในอนาคตอาจสงวนสิทธิการเลือกตั้งสำหรับการปกป้องพระพุทธศาสนา เป็นต้น

สรุปความว่า เนื่องจากสังคมไทยมีสัดส่วนประชากรนับถือพระพุทธศาสนามากที่สุด อิทธิพลทางหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นประเด็นน่าสนใจศึกษาว่าพระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับบริบททางการเมืองการปกครองในสมัยพุทธกาลเป็นอย่างไร และความทันสมัยระหว่างพระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครองไทยในปัจจุบันเป็นอย่างไร โดยในส่วนศาสนจักรหรือการพระศาสนานั้น สามารถจำแนกออกเป็นศาสนธรรมและศาสนบุคคล โดยศาสนธรรมนั้น ได้แก่หลักพระสัทธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาอันอนุกุลต่อกฎกติกาและรูปแบบการเมืองการปกครอง เพื่อให้ประชาชนผู้เป็นศาสนิกนับถือพระพุทธศาสนาสามารถประยุกต์หลักศีลธรรมและจริยธรรมเป็นหลักในทางการเมืองการปกครองได้อย่างถูกต้องได้อย่างไร และฝ่ายศาสนบุคคลนั้น ได้แก่ บทบาทของพระสงฆ์ผู้นำทางจิตวิญญาณของชาวพุทธต้องทำหน้าที่เผยแผ่พระสัทธรรมอันได้แก่ ศีลธรรม จริยธรรมอันเกี่ยวเนื่องด้วย

การเมืองการปกครองไปบูรณาการให้ประชาชนมีหลักในการประพฤติปฏิบัติที่ต้องชอบธรรมเป็นคนดีมีศีลธรรมเพื่อเป็นกำลังในการพัฒนาประเทศชาติให้มีความเจริญสภาพได้อย่างไร

อนึ่ง ฝ่ายศาสนจักรหรืออำนาจรัฐอันได้กระบอบการปกครอง นักการเมืองหรือรัฐต้องเป็นรัฐบาลที่ดีมีพุทธธรรมมาภิบาลยึดถือประโยชน์ประชาชนและประเทศชาติเป็นที่ตั้ง ในส่วนของราษฎรผู้ใช้อำนาจอธิปไตยผ่านผู้แทนต้องดำรงตนให้ถูกต้องดังตามหลักพระศาสนาเพื่อร่วมกันพัฒนาประเทศชาติให้มีความเจริญรุ่งเรืองสภาพ

บทบาทของพระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครองสมัยพุทธกาล

พระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครองไม่ใช่เป็นเรื่องเดียวกัน ทั้งศาสนจักรและอาณาจักรนั้นมีขอบเขตและจุดประสงค์เป็นของเฉพาะ กล่าวคือ ฝ่ายศาสนจักรมีขอบเขตและจุดประสงค์เพื่อความดีงามระดับทุกข์และออกจากสังสารวัฏของสรรพสัตว์ในท้ายที่สุด ในส่วนอาณาจักรหรือการเมืองการปกครองมีจุดประสงค์และขอบเขตในเรื่องการจัดระเบียบผลประโยชน์และการแสวงหาอำนาจอย่างชอบธรรม หากแต่ทั้งศาสนจักรและอาณาจักรมีสิ่งที่สอดคล้องสัมพันธ์กัน คือ มีความประสงค์ในการสร้างสรรค์สังคมให้เป็นสังคมที่ดีมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย (วิระชัย ยศโสธร, 2565) ดังนั้น บริบทสภาพการณ์ของพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลจึงเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงวางแนวหลักการทางพระศาสนาเพื่อให้ผู้ปกครองและประชาชนได้ศึกษาและเป็นแนวในการประพฤติปฏิบัติเพื่อความเรียบร้อยและดีงามของของสังคม เช่น ทรงตรัสอภัยคุณสูตร ซึ่งเป็นสูตรว่าด้วยการกำเนิดขึ้นของรัฐและการเกิดขึ้นของกระบวนการคัดเลือกผู้ปกครองโดยตรัสถึงสาเหตุเกิดจากความขัดแย้ง การทะเลาะวิวาท และการเอารัดเอาเปรียบในหมู่มนุษย์ซึ่งกลายมาเป็นเหตุผลสำคัญที่ส่งผลให้ประชาชนจำเป็นต้องเลือกผู้ปกครองมาทำหน้าที่สร้างความเป็นธรรมและความปลอดภัยขึ้นในสังคม (ที.ปา.11/71-88/51-72) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)นอกจากนี้การก่อกำเนิดขึ้นของรัฐยังปรากฏในมหาโควินทสูตร ซึ่งมีใจความแสดงการเกิดขึ้นของรัฐและการขยายตัวของรัฐสะท้อนให้เห็น วิวัฒนาการแห่งการเกิดขึ้นของรัฐในชมพูทวีปครั้งพุทธกาล (ที.มหา. 10/209-234) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ซึ่งในประเด็นพระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครองสมัยพุทธกาลนี้ (ตริณ พงศ์มพัฒน์, 2565) ได้แสดงความเห็นไว้สอดคล้องกันว่า ในทางพระพุทธศาสนา แม้มีเฉพาะคำสอนในทางธรรมในพระสูตรก็มีการกล่าวถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่สะท้อนการเมืองการปกครองอยู่ไม่น้อย หากแต่พระภิกษุในสมัยพุทธกาลมุ่งละปัจจัยแห่งภพจึงแยกออกจากการปกครองของชาวโลก ในพระสูตรพระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญของกุศลธรรมในทางการปกครองและมีได้ตรัสถึงหรือเปรียบเทียบการปกครองแบบใดแบบหนึ่งพระพุทธองค์ทรงอธิบายกำเนิดสังคมมนุษย์ว่าเมื่อมนุษย์เกิดและมีการผลิต มีการแบ่งปัน มีการแบ่งเขตแดนและมีสิ่งที่เป็นของส่วนบุคคลทยอยตามกันมาแล้วก็เริ่มมีการ

ขโมยเกิดการลงโทษและกฎหมายของสังคม มีการเลือกคนที่น่าเลื่อมใสเป็นหัวหน้า และมีการขับไล่คนที่กระทำความผิด เมื่อเกิดมหาชนก่อกบฏขึ้น วิวัฒนาการทางสังคมทำให้ผู้ประพฤติดีมีรากฐานมากขึ้น ในขณะที่ผู้ปกครองที่สืบทอดอำนาจต่อกันมาเริ่มมีได้ดูแลกฎหมายของสังคมโดยครบถ้วน

ในเรื่องพระพุทธศาสนากับความสัมพันธ์แห่งรัฐอาจพิจารณาในหลักอภิธานิยธรรม 7 ประการ ซึ่งในประการที่ 7 พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงหน้าที่ของรัฐไว้ว่า รัฐจักต้องให้ความอารักขาคุ่มครองป้องกันอันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ทั้งหลาย ด้วยตั้งใจไว้ว่า ขอให้พระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมีได้มาพึ่งมาสู่แว่นแคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่ในแว่นแคว้นโดยผาสุก หลักการนี้พระพุทธองค์ตรัสแสดงแก่เจ้าลิจฉวีแห่งแคว้นวัชชีซึ่งเป็นเมืองที่ปกครองรัฐด้วยระบอบสามัคคีธรรมและในจักรวรรดิวัตรก็ปรากฏที่พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงบทบาทและหน้าที่ของผู้ครองแผ่นดินที่ควรปฏิบัติเกี่ยวกับทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ การจัดการรักษาคุ่มครองป้องกันโดยชอบธรรมแก่สมณพราหมณ์ทั้งหลาย และข้อสุดท้ายมีพระพุทธดำรัสว่า สมณพราหมณ์ปรีชญา อันมีความหมายถึงการประสงคิให้ฝ่ายอาณาจักรได้แก่ผู้ปกครองควรไปปรึกษาสอบถามปัญหาเกี่ยวกับสมณพราหมณ์ผู้มีศีลาจารวัตรมีความประพฤติดีปฏิบัติชอบผู้ไม่ประมาทหมั่นเฝ้าอย่างสม่ำเสมอตามสมควรแก่กาล ทั้งนี้ เพื่อให้ได้ทราบชัดว่า การอันใดดี การอันใดชั่ว ควรประกอบหรือไม่ควรประกอบและเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนหรือไม่ แล้วประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องและนอกจากผู้ปกครองจักต้องมีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาในมิติต่าง ๆ แล้ว ผู้ปกครองเองก็ควรต้องมีหน้าที่ต่อธรรมะโดยตรง เช่นว่า เป็นธรรมาธิปไตย เคารพนับถือบูชาบำเพ็ญพระธรรมต่องื้อพระธรรมเป็นหลักใหญ่ในการกิจทั้งหมด ให้ความคุ้มครองรักษาตลอดถึงการป้องกันอันชอบธรรมแก่ประชาชนทุกหมู่เหล่าโดยไม่เลือกปฏิบัติ อารักขาความเป็นธรรมไม่ให้มีการประพฤติปฏิบัติหรือการทำผิดธรรมเกิดขึ้นในสังคม เป็นต้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2537)

อนึ่งการที่พระพุทธองค์ตรัสถึงหน้าที่ของรัฐต่อพระพุทธศาสนานั้นว่าด้วยการอุปถัมภ์บำรุงและคุ้มครองพระพุทธศาสนานั้น มีนิตยสนะปรากฏถึงหลักการนี้ในอังคุลิมาลสูตรว่า หลังจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จไปปราบโจรองคฺคิมาลเป็นเหตุให้องคฺคิมาลกลับใจและเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามีศรัทธาปสาธะบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ประวัติการขณะนี้พระเจ้าปเสนทิโกศลยังไม่ทรงทราบมาก่อน ภายหลังพระเจ้าปเสนทิโกศลได้รับการร้องเรียนจากมหาชนว่า มหาโจรองคฺคิมาลได้สร้างความเดือดร้อนแก่มหาชนเป็นอันมาก ดังข้อความปรากฏว่า “ได้ยินว่า ณ ที่พระนครสาวัตถีนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้น หมู่มหาชนประชุมกันอยู่ที่ประตูพระราชวังของพระเจ้าปเสนทิโกศล ส่งเสียงเอ็ดอึงว่า ข้าแต่สมมติเทพ ในแว่นแคว้นของพระองค์มีโจรชื่อนองคฺคิมาล เป็นคนหยาบช้ำ มีมือเปอะเปื้อนด้วยเลือด ปักใจในการฆ่าตี ไม่มีความเมตตากรุณาในสรรพสัตว์ โจรองคฺคิมาลนั้นได้กระทำให้บ้านไม่ให้เป็นบ้าน

กระทำนิคมไม่ให้เป็นนิคม กระทำชนบทไม่ให้เป็นชนบท เขาเช่นฆ่ามนุษย์แล้วเอานี้ว่ามีรอย เป็นพวง ๆ ไว้ ขอให้พระองค์ทรงกำจัดมันเสีย ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จออกจากนคร สาวัตถิด้วยกระบวณม้าประมาณ 500 โดยเสด็จไปทางพระอารามตั้งแต่ยังวันทีเดียว เสด็จไป บนภาคพื้นภูมิประเทศจนสุดมรรคาที่ยานพาหนะจะไปได้โดยสะดวกแล้ว จึงทรงดำเนินด้วย พระบาทเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ นิ่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศลผู้ประทับนั่งแล้ว ณ ที่ ควรข้างหนึ่งว่า มหาบพิตร พระเจ้าแผ่นดินมคธจอมเสนา คือพระเจ้าพิมพิสาร ทรงทำให้ พระองค์ขัดเคืองหรือหนอ หรือเจ้าลิจฉวี เมืองเวสาลี หรือว่าพระราชผู้เป็นปฏิปักษ์เหล่าอื่น พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเจ้าแผ่นดินมคธจอมเสนา พระนาม ว่าพิมพิสาร หาได้ทรงทำให้หม่อมฉันขัดเคืองไม่ แม้เจ้าลิจฉวีเมืองเวสาลีก็นิได้ทรงทำให้หม่อม ฉันขัดเคือง แม้พระราชที่เป็นปฏิปักษ์เหล่าอื่นก็ไม่ได้ทำให้หม่อมฉันขัดเคือง ข้าแต่พระองค์ผู้ เจริญ ในแคว้นแคว้นของหม่อมฉันมีโจรชื่อว่าองคุลิมาล เป็นคนหยาบช้า ทำชนบทไม่ให้ เป็น ชนบท เขาเช่นฆ่าพวกมนุษย์แล้วเอานี้ว่ามีรอยเป็นพวง หม่อมฉันจะกำจัดมันเสีย พระผู้มีพระ ภาคเจ้าตรัสว่า มหาบพิตร ถ้าพระองค์ทอดพระเนตรเห็นองคุลิมาลปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้า กาสายะ ออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิต เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจาก การพูดเท็จ ฉันทอาหารมือเดียว ประพฤติพรหมจรรย์ มหาบพิตรจะพึงทรงกระทำอย่างไรกับเขา พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสตอบว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันพึงไหว้ พึงลูกรับ พึงเชื้อเชิญ ด้วยอาสนะ พึงบำรุงเขาด้วยจีวรบิณฑบาตเสนาสนะคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร หรือพึงจัดการ รักษาป้องกันคุ้มครองอย่างเป็นธรรม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่องคุลิมาลนั้นเป็นโจร เป็นคนมี บาปธรรม จะมีความสมบูรณ์ด้วยศีลถึงปานนี้แต่ที่ไหน เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสอย่างนี้ เวลานั้น พระองคุลิมาลก็นั่งอยู่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาคเจ้า พระพุทธเจ้าจึงทรงยกพระหัตถ์ ขึ้นตรัสบอกพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า พระองคุลิมาลอยู่ที่นั่น พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ทรงสะดุ้งตก พระทัย กระนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสบอกว่า มหาบพิตรอย่าได้ทรงกลัวเลย พระองคุลิมาล ปราศจากสรรพภัยอันตรายแล้ว ภายหลังจากนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงกลับได้พระสติ เสด็จ เข้าไปหาพระองคุลิมาลแล้วจึงทรงสอบถามทรงสนทนาและตรัสในตอนท้ายว่า ท่านผู้เจริญ ขอ พระคุณเจ้าผู้เป็นคัคคมันตานีบุตร จงอภิรมย์เถิด ข้าพเจ้าจักทำการชวนชวายเป็นจิวร บิณฑบาตเสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขารแก่พระคุณเจ้าผู้เป็นคัคคมันตานีบุตร (คำ ว่าคัคคะ เป็นชื่อของบิดา และคำว่า มันทานี เป็นชื่อของมารดาของพระองคุลิมาล ด้วยเหตุนี้ พระองคุลิมาลจึงถูกเรียกว่า คัคคมันตานีบุตร หมายความว่า เป็นบุตรของนายคัคคะและนาง มันทานี)” (ม.ม.13/526-529/358-360) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

อย่างไรก็ตาม เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครองสมัย พุทธกาลนี้ ยังมีนักวิชาการที่มีความเห็นแตกต่าง เช่น (สุรพศ ทวีศักดิ์, 2565) ได้แสดง

ความเห็นไว้ว่า พระพุทธศาสนาเสนออุดมการณ์แบบรัฐพุทธศาสนาที่กษัตริย์ปกครองโดยธรรม และคณะสงฆ์สอนราษฎรให้มีศีลธรรมไว้ในคัมภีร์ คณะสงฆ์จึงเป็นทั้งเครือข่ายชนชั้นปกครองที่ใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือทางการเมืองการปกครอง เพราะตัวคำสอนในคัมภีร์ทางศาสนาก็มีแนวคิดอุดมการณ์ว่าด้วยการปกครองโดยธรรม หน้าที่ของผู้ปกครองในการอุ้มภักดิ์คุ้มครองพระพุทธศาสนา และหน้าที่ของคณะสงฆ์ต่อผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครอง ซึ่งคณะสงฆ์ก็ต้องการใช้รัฐเป็นเครื่องมือในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน

สรุปความว่า จากบริบทสภารัตถะที่กล่าวมานี้เป็นนิทสสนะธรรมนิยมความสัมพันธ์ของศาสนจักรและอาณาจักรทั้งในส่วนที่เป็นธรรมาธิษฐานและบุคลาธิษฐาน ซึ่งจะเห็นได้ว่าบทบาทของพระพุทธศาสนาต่อการเมืองการปกครองในสมัยพุทธกาลนั้น พระพุทธศาสนาไม่ได้มีเจตจำนงอำนาจทางการเมือง หากแต่มีหลักธรรมคำสอนสำหรับผู้ปกครองและประชาชนผู้อยู่ใต้ปกครองได้ถือปฏิบัติเพื่อความสงบสามัคคีและเป็นประโยชน์ในการพัฒนาประเทศชาติให้มีความเจริญรุ่งเรือง เช่นเดียวกันกับทางอาณาจักรก็ให้ความสำคัญสนับสนุนส่งเสริมพระพุทธศาสนา อันเนื่องจากหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาส่งเสริมศีลธรรมอันดีให้ประชาชนประพฤติปฏิบัติตนตามระเบียบกติกาสังคมนั่นเอง หากแต่บางทัศนคติก็มีความเห็นว่า พระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครองสมัยพุทธกาลนั้นสัมพันธ์กันในเชิงอำนาจและผลประโยชน์ต่างตอบแทน

ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครองไทยในปัจจุบัน

หลักการสำคัญของการนับถือพระพุทธศาสนาคือการหล่อรวมจิตใจของพุทธศาสนิกชนให้เป็นหนึ่งเดียวอันเนื่องจากการประพฤติปฏิบัติตามหลักพระสัทธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา และถือได้ว่าพระพุทธศาสนาได้ทำหน้าที่ธำรงไว้ซึ่งระเบียบแบบแผนของวัฒนธรรมอันดีประเพณีอันงามดั้งเดิมของสังคมไทย โดยที่ปัจจุบันรัฐบาลได้ส่งเสริมกำหนดนโยบายด้วยการนำหลักพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการร่วมแก้ปัญหาวิกฤตของสังคมด้วยหลัก “บวร” คือ บ้าน วัด โรงเรียน (กรมการศาสนา, 2560) จากการนำหลัก “บวร” คือ บ้าน วัด โรงเรียน มาร่วมแก้ปัญหาการเมืองการปกครองนี้ ทำให้วัดมีบทบาทเป็นศูนย์กลางในการขับเคลื่อนเชื่อมโยงระหว่างบ้านกับโรงเรียนหรือสถานศึกษาซึ่งเป็นสถาบันหลักเบื้องต้นของชาติ กล่าวได้ว่า บทบาทสำคัญของพระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครองหรือในภาคสังคมของไทยคืออิทธิพลหรือบทบาทของคณะสงฆ์ตามพันธกิจของกิจการคณะสงฆ์ทั้ง 6 ด้านเป็นส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนแก้ปัญหาให้กับสังคมผ่านกิจกรรมทางศาสนาต่าง ๆ เช่น การเทศนา การปาฐกถาธรรมในโอกาสต่าง ๆ โครงการอบรมคุณธรรมและจริยธรรมต่าง ๆ เป็นต้น (เกษญา ฝาทอง, อธิวัฒน์ เสรีรังสรรค์, 2561) ซึ่งสอดคล้องกับหลักการในการพัฒนาการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนโดยนำหลักพุทธธรรมมาภิบาลมาประยุกต์อันได้แก่หลักอปริหานิยธรรม 7 ประการ อันได้แก่ การหมั่นประชุมกันอย่างสม่ำเสมอ การมีความสมัครสมาน

สามัคคีกันในการเข้าร่วมประชุม การร่วมกันกำหนดกฎเกณฑ์ทางสังคม การให้เกียรติโดยการเคารพประธานและสมาชิกในที่ประชุม การให้เกียรติยอมรับความเสมอภาคเท่าเทียมความแตกต่างทางด้านสถานภาพและเคารพศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ การมีศูนย์รวมทางจิตใจด้วยการเคารพสักการสถานของประเทศชาติบ้านเมือง และการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในหลักที่ว่า เกื้อกูลพระ กระทำบุญ คำนึงพระศาสนา เป็นอุบาสกอุบาสิกาชั้นนำและเอาใจใส่ทำนุบำรุงกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถสังเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครองไทยในปัจจุบันได้ ดังต่อไปนี้ (พระมหาเอกกวิน ปิยวิโร (อะซิม), 2564)

1. อเนกนิกรสโมสรร่วมใจ อันหมายถึงการที่ประชาชนมีความคิดเห็นสอดคล้องต้องกันในหลักการมีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครอง 4 ประการ ได้แก่

1.1 การมีอิสระทางความคิด ซึ่งในบริบททางพระพุทธศาสนา การมีอิสระทางความคิดนี้ต้องเป็นไปตามหลักมโนสุจริต คิดอย่างสร้างสรรค์ เป็นไปตามหลักเมตตา มโนกรรม โดยไม่เป็นการคิดเพื่อเบียดเบียนหรือเอารัดเอาเปรียบผู้อื่น แต่เป็นความคิดที่เป็นประโยชน์เพื่อพัฒนาสังคมและประเทศ

1.2 การตรวจสอบและวิพากษ์วิจารณ์การดำเนินงานของรัฐ ในมิติทางพระพุทธศาสนานั้นหมายถึง หลักสุจริตธรรม ความเป็นกลาง โปร่งใส การตรวจสอบวิพากษ์วิจารณ์ต้องตั้งอยู่บนหลักฐานข้อเท็จจริง มีวิจีสจฺจิตตามหลักเมตตาตวจิกรรมในสาราณียธรรม

1.3 การตื่นตัวทางการเมือง อันเป็นวิวัฒนาการทางสังคมด้วยความเข้าใจถึงหลักการประชาธิปไตย การใช้สิทธิและทำตามหน้าที่พลเมืองตามรัฐธรรมนูญ เป็นต้น

1.4 การสนับสนุนจากภาครัฐและฝ่ายการเมือง หมายถึง การมีนโยบายที่สนับสนุนการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน ด้วยการรับฟังความคิดเห็นและข้อเสนอแนะของภาคประชาชนตลอดถึงการยึดมั่นในอุดมการณ์ประชาธิปไตยอันได้แก่ สิทธิ เสรีภาพ เสมอภาคและหลักภราดรภาพ

2. พุทธธรรมนำประยุกต์ใช้ อันหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างหลักการทางพระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครองไทยในปัจจุบัน โดยหลักพุทธธรรมที่เป็นนิทสฺสนะในที่นี้ คือ อปริหานิยธรรม 7 ประการ ซึ่งเป็นหลักที่ฝ่ายรัฐได้นำไปประพฤติปฏิบัติแล้วจะไม่มี ความเสื่อมหาคแต่จะมีความเจริญก้าวหน้าตามประสงค์ ได้แก่

2.1 การเสียสละเวลาเข้าร่วมประชุมกันอย่างสม่ำเสมอ แม้ในภาคการเมืองการปกครองไทยซึ่งปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขและเป็นระบบ 2 สภา ก็มีสมัยประชุมสภาตามวาระ หรือการประชุมคณะรัฐมนตรีเป็นต้น และสมาชิกสภาที่ดีควรเข้าร่วมประชุมตามกำหนด

2.2 การเคารพหลักกาลัญญตา สมานสามัคคีกันเข้าร่วมและเลิกประชุมเพื่อให้ได้สารัตถะแห่งการประชุมสำเร็จเป็นประโยชน์แก่สังคมและประเทศชาติ

2.3 การยอมรับและปฏิบัติตามระเบียบกฎเกณฑ์กติกาทางสังคม เพราะสังคมจะมีความเป็นปกติสุขไม่วุ่นวายเพราะการที่ทุกภาคส่วนยึดมั่นเคารพระบอบยุติธรรมภายใต้บรรทัดฐานเดียวกัน ดังสำนวนโบราณที่ว่า บ้านเมืองมีชื่อมีแป อันหมายถึงหลักความมั่นคงทางสังคม

2.4 การเคารพบทบาทหน้าที่และยอมรับศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ของเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน หมายความว่า ในการประชุมสภาใด ๆ ทางการเมืองการปกครอง สมาชิกในที่ประชุมพึงเคารพผู้เป็นประธานในการดำเนินการประชุมไปตามระเบียบวาระ พร้อมรับฟังความคิดเห็นนานาทัศนะของสมาชิกในที่ประชุมนั้น

2.5 การยึดมั่นในหลักการประชาธิปไตย เคารพสิทธิเสรีภาพความเท่าเทียมของสมาชิกในสังคม ให้เกียรติสุภาพสตรีพร้อมมีมาตรการปกป้องคุ้มครองมิให้เกิดอันตรายใด ๆ แก่สุภาพสตรีซึ่งมีความอ่อนแอด้วยเพศสภาพ

2.6 การเคารพหลักการสถานของศาสนสถานและประเทศชาติซึ่งถือเป็นศูนย์รวมทางจิตใจสร้างความสมัครสามัคคีของประชาชนในสังคมให้เป็นหนึ่งเดียวกัน

2.7 การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาตลอดถึงอุปถัมภ์บรรพชิตนิกบวชในพระพุทธศาสนา อันเป็นหลักการเคารพนับถือและเป็นวิถีที่รัฐและภาคประชาชนพึงปฏิบัติในฐานะพุทธศาสนิกชนคนมีศาสนา

3. ส่งเสริมนคราประชาธิปไตย ซึ่งเป็นกระบวนการนำหลักพุทธธรรมมาภิบาลไปประยุกต์ใช้ให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครองอย่างถูกต้องในวิถีทางประชาธิปไตย

ในขณะเดียวกันนักวิชาการบางท่านได้แสดงทัศนคติว่า ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครองไทยในปัจจุบันไม่ได้เป็นไปในลักษณะส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันเป็นไปเพื่อสิทธิเสรีภาพความเท่าเทียมกันของประชาชน เนื่องจากรัฐใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือหรือกลไกในการปกครองให้ประชาชนต้องสยบยอมตามและเชื่อฟังรัฐโดยผ่านกระบวนการศึกษาพระพุทธศาสนาทั้งในรูปแบบดั้งเดิมโดยพระมีบทบาทถ่ายทอดศีลธรรมและวัฒนธรรมประเพณีอันเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาเป็นหลักของวัฒนธรรมประเพณีไทยและผ่านระบบการศึกษาสมัยใหม่ในสถาบันการศึกษาทั่วไปคือวิชาพระพุทธศาสนาและหมวดวิชาว่าด้วยศีลธรรม เป็นต้น (กันต์ แสงทอง และภัสสร บุญญฤทธิ์, 2561)

สรุปความว่า ด้วยบริบททางพระพุทธศาสนาและการเมืองการปกครองไทยในปัจจุบันซึ่งต่างก็มีบทบาทหน้าที่ตามขอบข่ายของตนเอง ถึงกระนั้นก็มีจุดร่วมระหว่างกัน คือ ทั้งศาสนจักรและอาณาจักรนั้น ประสงค์ให้ประชาชนสังคมและประเทศชาติมีความเจริญรุ่งเรืองไม่มี

ความเสื่อมถอย ภาครัฐจึงให้การสนับสนุนพระพุทธศาสนาในฐานะที่พระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมทางจิตใจภาคประชาชนมีหลักธรรมให้ประชาชนได้น้อมนำมาประพฤติปฏิบัติเพื่อเป็นพลเมืองที่ดี ดังที่ปรากฏการส่งเสริมพระพุทธศาสนาจากภาครัฐ เช่น หลัก “บวร” บ้าน วัด และโรงเรียนอันเป็นสถาบันกล่อมเกลายาวชนและประชากรของรัฐให้เป็นคนดีมีศีลธรรม ในขณะเดียวกันบทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่ออาณาจักร คือ การนำหลักพระธรรมคำสอนส่งเสริมการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย เช่น การนำหลักอภิธานิยธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสสอนไว้เพื่อความเจริญป้องกันความเสื่อมเสียของสังคมไปเป็นหลักให้นักการเมืองผู้ปกครองและประชาชนได้ถือประพฤติปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง

สรุป

ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครองตั้งแต่สมัยพุทธกาลตลอดจนถึงปัจจุบันนี้ ในส่วนพระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครองสมัยพุทธกาลมีความสัมพันธ์กันทั้งในศาสนธรรมและศาสนบุคคล กล่าวคือ แม้รัฐกับพระพุทธศาสนาจะมีบทบาทหน้าที่ต่อประชาชนแตกต่างกัน โดยรัฐมีบทบาทหน้าที่ต่อประชาชนคือการจัดการบริหารการปกครองให้ประกอบชอบด้วยธรรมจัดสรรผลประโยชน์และทรัพยากรของชาติให้ประชาชนได้เข้าถึงอย่างเสมอภาคกัน เป็นต้น แต่กระนั้น รัฐก็มีบทบาทหน้าที่หรือพันธกิจต่อพระพุทธศาสนาในการให้การอุปถัมภ์บำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนาและสมณชีพรามณให้สามารถประพฤติปฏิบัติธรรมรวมถึงประกาศพระศาสนาได้โดยสะดวก และผู้ปกครองหรือรัฐเองก็จะต้องมีหลักพุทธธรรมาภิบาลใช้เป็นหลักในการปกครอง ในส่วนพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักธรรมสำหรับการปกครองไว้เพื่อเป็นแนวทางให้ผู้ปกครองตลอดจนประชาชนทั่วไปได้มีหลักในการประพฤติปฏิบัติส่วนความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครองไทยในปัจจุบัน มีความเกี่ยวเนื่องกันทั้งสองฝ่าย โดยรัฐสนับสนุนส่งเสริมพระพุทธศาสนาผ่านนโยบายหรือโครงการต่าง ๆ เช่น หลัก “บวร” บ้าน วัด โรงเรียน เพื่อให้ประชาชนทุกภาคส่วนซึมซับหลักพระธรรมคำสอนมาเป็นหลักในการดำรงชีวิตปฏิบัติหน้าที่แห่งตนไปตามทำนองคลองธรรม และในส่วนของคณะสงฆ์ก็มีบทบาทหน้าที่เผยแผ่พระสัทธรรมคำสอนโดยสอดคล้องกับการเมืองการปกครองไทยในปัจจุบันคือการปกครองในระบอบประชาธิปไตย โดยมีหัตถ์ภาค ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันได้สะท้อนให้เห็นบทบาทอิทธิพลทางศาสนาที่มีต่อระบอบการเมืองการปกครองในลักษณะที่รัฐใช้พระศาสนาเป็นเครื่องมือในการปกครองส่งเสริมอำนาจรัฐให้เข้มแข็งและในขณะเดียวกันพระศาสนาและคณะสงฆ์ก็ประสงฆ์ได้รับความคุ้มครองและสนับสนุนจากภาครัฐในการเผยแผ่พระศาสนา ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาบทความวิชาการต่อไป 1) ควรศึกษาพัฒนาการอิทธิพล

ของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการเมืองการปกครองไทย 2) ควรศึกษาพลวัตของพระพุทธศาสนา
กับบริบททางสังคมไทย 3) ควรศึกษาประเด็นรัฐควรแยกเป็นเอกเทศจากอำนาจรัฐหรือไม่

เอกสารอ้างอิง

กรมการศาสนา. (2560). แนวทางการดำเนินงานชุมชนคุณธรรมและขับเคลื่อนด้วยพลัง "บวร".

พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กันต์ แสงทอง และภัสสร บุญญฤทธิ์. (2561). รัฐกับศาสนา: ความไม่ชัดเจนของรัฐไทยใน
ความเป็นรัฐโลกวิสัยหรือรัฐศาสนา. วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, 1(1), 81-92.

กาญจนาณัฐ ประธาตุ. (2559). พระพุทธศาสนากับสังคมไทย : การยืนหยัดและท้าทายในรอบ
ทศวรรษ. วารสารพุทธจิตวิทยา, 1(2), 35-48.

เกษภา ผาทอง, อธิภัทร์ เสรีรังสรรค์. (30 เมษายน 2561). พระพุทธศาสนากับการเมืองใน
สังคมไทย. วารสาร วไลยอลงกรณ์ปริทัศน์, 8(1), 195-207.

ติรณ พงศ์มพัฒน์. (22 เมษายน 2565). มติชนออนไลน์. เรียกใช้เมื่อ 4 มกราคม 2566 จาก
MATICHON ONLINE: <https://shorturl.asia/zM0qQ>

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2537). รัฐกับพระพุทธศาสนาถึงเวลาชำระล้างหรือยัง.
กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด.

พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตินุญยาก). (2557). แนวโน้มบทบาทพระสงฆ์กับการเมืองไทย
ในสองทศวรรษหน้า. ใน รายงานการวิจัย. ศูนย์พุทธศาสน์ศึกษา จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

พระมหาเอกกวิน ปิยวิโร (อะซิม). (2564). การนำหลักพุทธธรรมมาภิบาลไปประยุกต์ใช้ในการ
ส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนในจังหวัดนครศรีธรรมราช. ใน ดุษฎี
นิพนธ์รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระสุตตันตปิฎก. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วีระชัย ยศโสธร. (2565). การเมืองการปกครองในแนวพระพุทธศาสนา. วารสารวิชาการธรรม
ทรรศน์, 22(1), 250-264.

ศูนย์ข้อมูลกลางทางด้านศาสนา. (31 ธันวาคม 2564). ศูนย์ข้อมูลกลางทางด้านศาสนา.
เรียกใช้เมื่อ 2566 มกราคม 2 จาก e-sevice.dra.go.th: [https://e-service.dra.
go.th/](https://e-service.dra.go.th/)

สุรพศ ทวีศักดิ์. (2565). ประชาไท. เรียกใช้เมื่อ 17 มกราคม 2566 จาก prachatai.com:
<https://shorturl.asia/5LZxq>